

Західноволинські повіти на початковому етапі Першої світової війни

У статті акцентується увага на тих змінах, які відбулися на території західних повітів Волинської губернії в процесі переростання їх спочатку у прифронтову зону, а згодом у місце безпосередніх бойових дій. Наведено приклади збройних сутичок, які відбулися тут упродовж 1914–1915 рр. між ворожими арміями, означено особливості перебігу військових операцій та бойових дій на західноволинських територіях. Зроблено висновки щодо предмету дослідження. З-поміж іншого визначено, що територія Володимир-Волинського, Ковельського, Луцького повітів Волинської губернії увійшла до театру активних бойових дій в 1915 р. після зміни стратегічних планів воюючих сторін.

Ключові слова: Волинська губернія, Волинь, західноволинські повіти, Перша світова війна, бойові дії.

Oleksandr Demianiuk

Western Volyn districts during the initial stage of the First World War

The article focuses on the changes that took place on the territory of the western districts (povits) of Volyn region (guberniia) in the process of their resettlement into, firstly, the front-line zone, and, subsequently, into a place of direct combat actions. The examples of armed clashes that took place during 1914–1915 between hostile armies are given, features of the course of military operations and combat actions in the Western Volyn territories are indicated. Conclusions on the subject of the research are made. Inter alia, it was determined that Volodymyr-Volynskii, Kovel and Lutsk districts of Volyn region entered the theatre of active combat actions in 1915 after the change of strategic plans of the warring parties.

Key words: Volyn regions, Volyn, Western Volyn districts, First World War, combat actions.

Від самого початку Першої світової війни перенесення бойових дій на територію Волинської губернії були лише справою часу. Початок бойових дій на Східному фронті неминуче мав би зачепити прикордонні російські губернії, однією з яких була Волинська.

Зміни у повсякденному житті місцеве населення відчуло вже у перші місяці війни. Від самого початку на території західних повітів Волинської та Подільської губерній військові підрозділи російської армії були приведені у стан бойової готовності. Розгортання армій Південно-Західного фронту в бойовий порядок було завершено вже 18 серпня 1914 р. Ще однією ознакою наближення військового протистояння стало насичення регіону військовими підрозділами російської імператорської армії, а відтак,

мобілізація місцевого чоловічого населення. Новобранці й ополченці, поступаючи у військові частини, що формувалися на території Волинської губернії, потребували на своє утримання значних матеріальних ресурсів, починаючи від обмундирування і закінчуючи розселенням. Увесь цей тягар впав, здебільшого, на місцеві органи влади та місцеве населення.

Тут варто зазначити, що вивченням проблем Першої світової війни займалося не одне покоління дослідників. Утім, лише в останні роки з'явилися публікації присвячені окремим «волинським» сторінкам тієї війни, за змістом не заангажовані радянськими дослідницькими ідеологемами. Серед волинських авторів неупередженістю оцінок виділяються роботи О. Соловйова, Б. Заброварного, Б. Бернадського¹. Напрацювання

¹ Соловйов О. Бойові дії на Волині в роки Першої світової війни // Науковий вісник ВДУ. Історичні науки. – 1998. – №1. – С. 46-50; Соловйов О. М. Міста Волині у вирі фронтового життя Великої Європейської війни // Науковий вісник ВДУ. Історичні науки. – 2000. – №1. – С. 112–117; Заброварний Б., Бернадський Б. Окремі проблеми суспільно-політичної ситуації на Волині в роки Першої світової війни // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. М-ли ХІІ Всеукр. наук. істор.-краєзн. конф. Зб. наук. праць: у 2 ч. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – Ч.1. – С. 304-306.

у цій царині, однак, не дають підстав вважати, що становище західноволинських повітів у перші два роки Першої світової війни є цілкомито дослідженим.

З огляду на стан розробки цієї проблеми, метою статті стало вивчення особливостей перебігу військових операцій та бойових дій на західноволинських теренах у 1914–1915 рр., з'ясування військових, соціальних, економічних аспектів протікання тут перших років Великої війни.

Насамперед зазначимо, що воєнні дії на українських землях розпочалися з Галицької битви, ініційованої російським командуванням з метою захоплення Галичини. Вдалі дії 3-ї армії (командувач – генерал від інфантерії М. Рузький), розташованої в районі м. Дубно та 8-ї армії (командувач – генерал від кавалерії О. Брусилов), розташованої в районі м. Проскурів, дозволили російським військам на початку вересня 1914 р. захопити Львів і Галич. Із цього приводу головний благодійний комітет у Львові поширив повідомлення такого змісту: «Швидко скупчення, а потім стрімкий «суворовський» наступ наших доблесних військ до Дністра і Львова та перемоги при Гнилій Липі врятували наші Поділля та Волинь від жахів війни та розорення і перенесли театр бойових дій в Галичину»².

Однак Волинська губернія на стояла осторонь війни, вона зважалася зі статусом прифронтової губернії, адже разом із Подільською, Київською, Чернігівською, Курською та Харківською за військовим поділом входила до складу Київського військового округу, який з серпня 1914 р. теж одержав статус прифронтового.

Від початку Першої світової війни Волинська губернія ввійшла до сфери дії 3-ї (командувач – генерал від інфантерії М. Рузький) та 5-ї (командувач – генерал від кавалерії П. Плеве) армій Південно-Західного фронту (головнокомандувач – генерал-ад'ютант М. Іванов). Штаб

фронту був розміщений в м. Рівне. Склад усіх армій Південно-Західного фронту – 70 піхотних і кавалерійських дивізій, загальною чисельність близько 700 тис. багнетів. До складу 3-ї армії на початок війни входили IX, X, XI, XXI корпуси; 9-та, 10-та, 11-та кінні дивізії, 5-ї – V, XXV, XVII, XIX корпуси; 1-ша Донська, 7-ма та зведена кінні дивізії.

23 липня 1914 р. на території Волині, як і у всій прифронтовій зоні, було введено військовий стан³. А напередодні, 18–19 липня у повітові міста Волині надійшов маніфест про мобілізацію. Лише з Пульмівської волості станом на 1 жовтня 1914 р. до російського війська було мобілізовано 139 чоловіків, з яких найбільше з сіл Пульмець – 22 особи, Пульмо – 18 осіб, Піща – 15 осіб, Острів'я – 11 осіб⁴.

З Володимир-Волинського на військову службу було забрано 231 чол., з Ізяслава – 55 чол., з Ковеля – 350 чол., з Кременця – 600 чол., з Луцька – 316 осіб запасних нижчих чинів, з Новоград-Волинського – 430 чол., з Острога – 115 чол., з Овруча – 118 чол., зі Староконстантинова – 106 чол., з Рівного – близько 600 осіб запасних і ратників ополчення⁵.

Загалом, у перші місяці війни до царської армії мобілізовано близько 7 тис. волинян⁶. У процентному відношенні до загальної кількості жителів у волинських волостях це складало від 50 до 65%. Так, з Камінь-Каширської волості лише у перший рік війни було мобілізовано 60 % працюючого чоловічого населення⁷.

За цих обставин місцеві органи влади прифронтових територій намагалися тримати під контролем ситуацію у підвладних їм адміністративних одиницях. У містах і селах Волинської губернії поширювалися листівки, пам'ятки, відозви до місцевого населення з поясненням поточного моменту. Слід зазначити, що в перші тижні війни на прифронтових територіях паніка та дезорганізація не були поширеними явищами.

² Державний архів Волинської області, м. Луцьк (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 3, оп. 1, спр. 1577, арк. 24.

³ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК), ф. 442, оп. 864, спр. 237, арк. 5.

⁴ Держархів Волинської обл., ф. 416, оп. 1, спр. 60, арк. 56–66.

⁵ Там само, ф. 3, оп. 1, спр. 1284, арк. 65–69.

⁶ Дем'янюк О. Й. Західна Волинь: театр бойових дій Першої світової війни // Військово-науковий вісник. – 2007. – Вип. 9. – С. 52.

⁷ Денисюк В. Літопис Камінь-Каширщини: історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – С. 63.

15 серпня 1914 р. Волинський губернатор скерував міським головам та старостам циркуляр, в якому висловлював впевненість, що міські думи і збори підуть назустріч потребам сімей мобілізованих «в справі опалення та освітлення жителів учасників війни, забезпечення одягом членів їх сімей, збереження їх майна від знищення, догляду за пораненими та надання їм медичної допомоги»⁸.

У містах та селах Волинської губернії розташувалися військові підрозділи армій Південно-Західного фронту, штаби, шпиталі, що від самого початку Першої світової війни тягарем лягало на місцеве населення. Так, у м. Дубно дислокувалися: штаб 11-ї кавалерійської дивізії, управління, 1-ша, 2-га і 3-тя батареї 11-ї артилерійської бригади, 18-та і 19-та кінно-артилерійські батареї, 32-й драгунський Чугуївський полк, 41-й піхотний Селенгінський, 4-та Донська козака батарея. У приміських селах Мирогоща, Княгинин, Погорільці розташовувалися окремі ескадрони 32-го драгунського Чугуївського полку⁹. У серпні 1914 р. в Луцьку було розміщено особовий склад 11-го гусарського Ізюмського полку, 43-го піхотного Охотського полку, 44-го піхотного Камчатського полку, 11-ї піхотної дивізії XI армійського корпусу¹⁰.

Перші збройні сутички між російськими та австро-угорськими військами на території Волинської губернії мали місце 2 серпня 1914 р. У результаті місцевих боїв у прикордонних селах Ковельського, Дубенського, Володимир-Волинського та Староконстантинівського повітів було частково поруйновано 178 селянських дворів, пошкоджено робочий інвентар і понищено посіви¹¹.

3–4 серпня австро-угорське військо піддало обстрілу м. Володимир-Волинський та повіт.

Унаслідок чого, в повітовому місті було зруйновано залізничну станцію, згоріло п'ять житлових будинків та більше десятка господарських будівель¹². Міська влада за сприяння жандармського управління зуміла організувати часткову евакуацію жителів Володимира-Волинського до Ковеля¹³.

Серед волостей Володимир-Волинського повіту, після вторгнення сюди 2 серпня австрійських військ, найбільших збитків зазнала Порицька волость, зокрема, села Самоволя та Щенютин, де було спалено 81 садибу¹⁴. Саме містечко Порицьк австро-угорські війська зруйнували і спалили. Деяко меншої руйнації зазнала сусідня з нею Грибовецька волость. На допомогу жителям Володимир-Волинського повіту прийшли солдати 68-го піхотного Бородінського полку, які розпорошили австрійську кінноту та відкинули противника за межі повіту.

8–9 серпня 1914 р. австрійська артилерія обстріляла м. Радивилів Кременецького повіту та м. Дружкопіль Володимир-Волинського повіту без значних збитків для місцевого населення. Тоді ж було обстріляно м. Волочиськ Староконстантинівського повіту – згоріли казарми та будинок місцевого священика. Однак, слід зазначити, що Волочиськ постраждав і від російських військ. Ними було підірвано залізничну станцію¹⁵.

Місцева влада закликала населення дотримуватися спокою, не піддаватися паніці і запевняла, що вона робить все можливе для забезпечення нормального життя місцевого населення. На зборах міських голів і старост Волинської губернії, які відбулися 7 вересня в м. Житомир, зазначалося, що в особливо несприятливих умовах знаходяться міста, які перебувають в районі діючої армії – Дубно, Ковель, Кременець, Володимир-Волинський. Так, Володимир-Волинський

⁸ Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1284, арк. 10 зв.

⁹ Гаврилюк Т. Перша світова війна на Дубенщині // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю : Наук. зб.: Вип. 30: М-ли ХХХ Всеукр. наук.-практ. істор.-краєзн. конф. – Луцьк : МП «Пульс», 2009. – С. 172.

¹⁰ Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1284, арк. 76–77.

¹¹ Державний архів Житомирської області, м. Житомир (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. 226, оп. 1, спр. 539, арк. 1,7.

¹² ЦДАК, ф. 442, оп. 864, спр. 247, арк. 14,18,19, 30.

¹³ Там само, ф. 278, оп. 1, спр. 280, арк. 5.

¹⁴ Сельско-хозяйственные хроники Волынской губернии. Январь 1915. – Житомир: Электро-типография «Работник», 1915. – С. 15.

¹⁵ Держархів Житомирської обл., ф. 1, оп. 44, спр. 505, арк. 3,4,8.

міський голова зауважив, що місто зовсім позбавлене можливості підвозу предметів першої необхідності, внаслідок того, що всі залізничні комунікації міста зайняті виключно підвозним матеріалом для будівництва галицької залізниці¹⁶.

Задля боротьби з прогресуючим дефіцитом продуктів харчування і предметів першої необхідності (мука, крупа, сіль, цукор, чай, керосин, вугілля, дрова, сірники, нафта, бензин, махорка, сигарети та запобігання поширенню спекуляції у прифронтових волостях було запроваджено пайки, які видавалися сім'ям мобілізованих на війну. До початку 1915 р. у 12 волинських повітових містах для 4 280 сімей пайків було видано на суму 45 813 крб. Долучилися до утримання сімей військових і церковні піклувальні ради. За відомостями «Волинських єпархіальних відомостей» наприкінці 1914 – початку 1915 р. 20 458 сімей призваних на війну отримали матеріальну допомогу¹⁷.

Восени 1914 р. західноволинські міста, найбільш наближені до лінії фронту, почали наповнюватися новобранцями. 22 листопада Луцька міська управа була поставлена до відома, що в місто найближчим часом прибуває 20 рот ратників державного ополчення. 2 грудня 1914 р. вже Луцький військовий начальник повідомив голову Луцького повітового розпорядчого комітету про прибуття в місто 6000 ополченців та просив посприяти їх розселенню в міських дворах¹⁸.

Міське населення поступово починало втрачати інтерес до війни, військової повинності, військової служби. Волинською губернією ширяться випадки ухилення від мобілізації. За півроку після початку Першої світової війни, 15 січня 1915 р. з Волинського губернського жандармського управління повідомляють, що місцеві селяни намагаються нелегальним шляхом одержати звільнення від призову або тимчасову відстрочку.

Навесні 1915 р. ситуація на Східному фронті почала змінюватися на користь Центральних держав. У травні–червні російські війська виявилися не готовими до прориву ворожим військом їхньої оборони в районі Горлице-Тарнов. Росіяни змушені були відступити і зайняти оборону по лінії Холм – Володимир-Волинський – Броди – Бучач¹⁹. Російське військо, рухаючись на схід, не лише забиало з собою цивільне населення, але й руйнувало панські маєтки, двори, палили села.

У повітові центри Волинської губернії поступають розпорядження про підготовку до евакуації державних установ та органів місцевої влади. Робляться спроби провести цю підготовку організовано. Так, 18 квітня 1915 р. волинський губернатор надіслав телеграму міському старості м. Дубно, в якій зазначав, що «на випадок відходу наших військ і евакуації міських органів, в ньому мають залишитися особи для управління і ведення господарства міста»²⁰. Подальший хід подій покаже, що більшість евакуаційних заходів була проведена поспіхом.

Поступово почала відчуватися нестача коштів для забезпечення потреб армії, фінансування місцевих програм. З місцевих бюджетів було вилучено значну частину надходжень на немілітарні потреби. Наприклад, Рівненська міська дума до витрат, які покривалися за рахунок спеціальних засобів віднесла: найм приміщень для війська, страхівка міських споруд, відведених під збірний пункт, утримання сімей запасних чинів і ратників ополчення, мобілізованих на дійсну службу, різні витрати, пов'язані з обставинами військового часу. Мирові судді, судові пристави, секретарі мирових суддів, члени волосних судів Володимир-Волинського з'їзду мирових суддів у квітні 1915 р. зібрали на потреби війни 153 крб 98 коп.²¹, у травні – 152 крб 41 коп.²²

¹⁶ Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1284, арк. 59.

¹⁷ Вольские епархиальные ведомости. – 1915. – № 7. – С. 10.

¹⁸ Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 873, арк. 247.

¹⁹ *Науменко А.* До історії бойових дій на Волині під час Першої світової війни // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Наук. зб.: Вип. 30: М-ли ХХХ Всеукр. наук.-практ. істор.-краєзн. конф.* – Луцьк: МП «Пульс», 2009. – С. 160.

²⁰ Державний архів Рівненської області, м. Рівне (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. 359, оп. 1, спр. 13, арк. 256.

²¹ Держархів Волинської обл., ф. 347, оп. 2, спр. 6, арк. 1–2.

²² Там само, оп. 1, спр. 11, арк. 2 зв.

На початку літа 1915 р. Волинську губернію поступово почали наповнювати біженці з Галичини, розміщення яких у прифронтовій зоні, безсумнівно стало помилкою російського військового командування. Адже з просуванням лінії фронту на схід їх доводилося евакуювати все далі у тил. Очевидець тих подій А. Влодарчик згадував: «на Луцькім тракті підводи біженців і військові обози безперервно їхали в різні сторони. Казали, що позаду них випалено збіжжя, а в криницях немає води»²³.

Луцькому виконавцю з військових справ 4 червня було надіслано телеграму, в якій зазначалося, що з Горохова до Луцька прямують 376 селянських сімей з майном на підводах. Вони були виселені з Городецького повіту Галичини в Луцький повіт за циркулярним розпорядженням від 27 травня 1915 р. генерал-губернатора Галичини Г. Бобринського²⁴.

Спочатку переселенців розміщували в районі Луцька, Володимира-Волинського, Дубна, згодом у таборах під Рівним та Житомиром. Здебільшого біженці з Галичини, які проходили через Волинську губернію, мушили самостійно дбати про свій захист та опікуватися один одним. Характерною картиною того часу було переказане біженцем з Галичини: «До нас приїхав стражник, оглянув вози, коні і худобу та сказав, що у Рівному уряд скуповує худобу на м'ясо для армії і добре платить, а коні і вози можна продати в Житомирі»²⁵.

Нерідко складалася така ситуація, що ешелони з біженцями та евакуйованими паралізували рух ешелонам, що йшли на захід з поповненням, озброєнням та амуніцією для російських армій Південно-Західного фронту. Найбільше переважанню залізничних шляхів у липні-серпні відмічалось у напрямках на Холм, Луцьк, Ковель.

Таке скупчення військових, біженців та примусово вивезених з Галичини, різко загострило

потребу у товарах першої необхідності та продуктах харчування на території західноволинських повітів. Почастішали випадки спекуляції та мародерства, що, у свою чергу, посилювало соціальну напругу в регіоні. До створення дисбалансу чоловічого і жіночого населення Волині привели мобілізаційні заходи російського командування, яке на початковому етапі Першої світової війни джерелом поповнення особового складу армії та її тилового забезпечення обрало найближчі до фронту території.

Влітку 1915 р. територія Західної Волині остаточно увійшла до театру бойових дій. Австро-угорські війська поступово почали завойовувати населені пункти Волинської губернії силами 1-ї армії з липня та 2-ї армії з серпня 1915 р.²⁶. Це спричинило до відступу та передислокації російських військ, а також до додаткових мобілізаційних заходів.

Ковельський повітовий військовий начальник полковник Пучков у своєму рапорті начальнику Варшавської місцевої бригади вказував на те, що усі ратники повіту, які підлягали строювій службі, були мобілізовані в липні 1914 р., 20 вересня 1914 р. та 1 квітня 1915 р.²⁷. Всього до жовтня 1915 р. з Волинської губернії на військову службу було забрано 170 тис. осіб, з них майже 68 тис. запасних, 40 тис. ратників першого розряду, близько 60 тис. призовників²⁸.

Місцеве населення почало ще більше залучатися до будівництва фортифікаційних споруд, риття ровів, натягування проволочки, облаштування оборонних рубежів. Всі звільнені від військової служби чоловіки віком від 18 до 45 років мобілізувалися для виконання трудових повинностей. Оскільки, здебільшого це були безоплатні роботи, то місцеві жителі намагалися найматися на роботу до поміщика. Нерідко на допоміжні роботи залучалися біженці з Галичини. Для потреб армії використовувався селянський реманент та

²³ Влодарчик А. Втікачі (біженці) з рідних осель в 1915 році (Спогад з Першої світової війни) // Літопис Волині. – 1967. – Чис. 9. – С. 55.

²⁴ Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1577, арк. 49.

²⁵ Влодарчик А. Втікачі (біженці) з рідних осель в 1915 році (Спогад з Першої світової війни) // Літопис Волині. – 1967. – Чис. 9. – С. 56.

²⁶ Дем'янюк О. Й. Перша світова війна на волинському Поліссі // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина з глибини століть: Наук. зб.: Вип. 28: М-ли XXVIII Волинської обл. істор.-краєзн. наук. конф. – Луцьк: МП «Пульс», 2008. – С. 357.

²⁷ Держархів Волинської обл., ф. 266, оп. 1, спр. 14, арк. 421.

²⁸ Держархів Житомирської обл., ф. 206, оп. 1, спр. 40, арк. 27.

худоба. У прифронтових волостях все суспільне життя було підпорядковане підготовці до боротьби з австро-німецькими військами.

Військова влада розсилала чіткі вказівки місцевим цивільним органам управління із зазначенням необхідних робіт. Так, 18 червня 1915 р. Пульменецьке волосне правління Володимир-Волинського повіту одержало припис наступного змісту: «Вследствие распоряжения господина Владимир-Волинского исправника и военных властей, прошу волосное правление получение сего каждый день безостановочно и немедленно высылать в сопровождении десятского или сельского старосты по тридцать пароконных подвод для военных надобностей»²⁹.

На початку серпня 1916 р. австро-угорське військо розпочало просування в напрямку Володимира-Волинського. Проте успішні дії 3-ї російської армії в районі Холма цей наступ призупинили на короткий час. За кілька днів австро-угорському війську вдалося вийти на лінію Турійськ – Володимир-Волинський. 16 серпня 1915 р. 11-та і Бугська армії захопили Ковель, Володимир-Волинський та Горохів. З'явилася загроза захоплення австрійцями Луцька, оскільки місто перебувало в зоні найменшої концентрації російського війська. За наказом Верховного головнокомандувача майже половину особового складу 8-ї армії було перекинуто північніше для нівелювання переваги австрійських армій, яка проглядалася на лінії Ковель – Володимир-Волинський.

Війська Західного фронту під тиском австрійських та німецьких військових частин відійшли в напрямку Ратно – Кобрин, в результаті чого між флангами двох фронтів – Південно-Західного та Західного – утворився розрив. Південно-Західний фронт встановився на лінії Броди – Луцьк – Чорторийськ.

На цьому етапі війни між командуванням армій Центральних держав виникла суперечка щодо шляхів продовження бойових дій на Східному фронті. Штаб німецького війська, зважаючи на об'єктивні військово-позиційні обставини й погодні умови, виступав за перехід до позиційної війни. Австрійські та угорські воєначальники переконували союзників у необхідності продовження наступу, адже відбулося

розірвання фронтів, російські частини були дезорієнтовані через відсутність чіткого плану дій у командування Південно-Західного фронту.

Австрійський головнокомандувач генерал Конрад фон Гетцендорф, перегрупувавши 1-шу та 4-ту австрійські армії, почав втілювати в життя свій план, суть якого полягала в захопленні австро-угорськими військами території між населеними пунктами Луцьк – Дубно – Рівне, з тим, щоб потім об'єднатися з німецькими військами.

У липні 1915 р. місцеві органи управління отримали циркулярне розпорядження про негайну евакуацію жителів населених пунктів Західної Волині з тридцятиверстної смуги по лінії Локачі – Свинохи – Горохів. У першу чергу підлягали вивезенню документи та працівники урядових установ, органів місцевого самоврядування інші посадові особи та члени їх сімей. Так, евакуація працівників суду Володимир-Волинського з'їзду мирових суддів та членів їх сімей здійснювалася в основному у Київ та Житомир. Окремі сім'ї виїжджали до Саратова, Таганрога, Лубен.

У серпні-вересні 1915 р. російське командування, щоб не допустити оточення своїх військ, яке неминуче би настало після відходу їх з Перемишля та Львова, прийняло рішення про загальний відступ по усьому фронті. Поспіхом почали евакуйовуватися найважливіші державні установи, місцеві органи влади. 16 серпня Луцька міська управа евакуйовувалася в Житомир, поспіхом, без плану евакуації. Були вивезеними кріпосні документи та плани міських земель, поточні справи з 1912 р., книги про народження та смерть, одруження і розлучення, інші менш важливі документи. Працівників земських установ було звільнено зі служби через військові обставини з 15 серпня 1915 р.³⁰.

Загалом до середини осені 1915 р. були евакуйовані шість повітів Волинської губернії: Ковельський, Володимир-Волинський, Луцький, Дубенський, Острозький та Рівненський. Готувались до евакуації Новоград-Волинський, Житомирський, Кременецький повіти та м. Житомир. У звіті евакуаційної комісії зазначено, що всі промислові підприємства вивезені з Дубенського, Кременецького, Рівненського,

²⁹ Держархів Волинської обл., ф. 416, оп. 1, спр. 90, арк. 21.

³⁰ Там само, ф. 85, оп. 1, спр. 6, арк. 110.

Староконстантинівського, Новоград-Волинського, Луцького, Острозького, Ізяславського повітів. Лише у Новоград-Волинському повіті через евакуацію не працювало 12 фабрик і заводів³¹.

У червні 1915 р. м. Рожище та навколишні села захопило австрійське та німецьке військо – спалено суконні фабрики на Вовнянці, розібрано третину цегляних будинків, а цеглу використано для будівництва укріплень біля містечка. На місцевому цвинтарі австрійське командування розташувало спостережний пункт. 27 вересня 1915 р. об'єднані австрійські та німецькі частини вступили до Камінь-Каширського і взяли за встановлення нового порядку.

Жителі окупованих територій були залучені до відбудови зруйнованих адміністративних споруд, мостів і переправ; ремонту пошкоджених відступаючим російським військом комунікацій та шляхів сполучення; будівництва оборонних укріплень, дотів, офіцерських будинків. Окрім того, у місцевого населення було забрано коней, конфісковано домашню худобу. На вулицях населених пунктів з'явилися таблички німецькою мовою. Діловодство у волостях велося також переважно німецькою мовою.

Обіцяний для підкріплення головнокомандувачем Південно-Західного фронту генералу від кавалерії О. Брусилову ХХХІХ армійський корпус, який складався з ратників ополчення, у призначений час до Луцька не прибув. Його командир генерал С. Стельницький дарма очікував поповнення в місті. Зрештою 31 серпня він з кількома батальйонами та Оренбурзькою козакою дивізією залишив місто та почав відступати у напрямку Рівного. У цей же день австрійці зайняли м. Луцьк.

Австро-німецьке військо провело низку вдалих операцій проти російської армії на території Волинської губернії, що спричинило її відступ під Рівне. 1 вересня 1-ша австро-угорська армія почала наступ на Дубно, а 4-та – повела наступ на Рівне. Після захоплення Дубна командувач 1-ї армії генерал Данкль розгорнув наступ на Рівне.

Однак на той момент, командувач 8-ю армією вже зміг стабілізувати фронт.

Зміни, що відбулися на фронтах Першої світової війни у серпні-вересні 1915 р., наклали свій негативний відбиток на становище населення Західної Волині. Серед жителів прифронтових територій почала проводитися широкомасштабна пропаганда щодо знищення продуктів харчування і майна, щоб вони не дісталися ворогові. В окремих волостях знищення посівів, підпал своїх садиб, млинів, мостів набуло широкого розмаху. Місцеве, переважно сільське населення, залишало свої домівки і переїжджало в глиб Російської імперії, слідом за відступаючими частинами російської армії.

Ось лише кілька свідчень про тогочасні події, які мали місце на Волині в серпні 1915 р. Житель с. Воютин Торчинської волості Луцького повіту І. Удод, подаючи прохання на відшкодування збитків, зазначав: «На належній мені надільній землі, при с. Воютин Торчинської волості за наказом нашої військової влади в серпні 1915 р. знищені посіви»³². Селянин колонії Юзефіна Г. Тобер в своєму проханні про відшкодування збитків, поданому на ім'я волинського губернатора, вказував причини отримання цих збитків: «У серпні місяці 1915 року за розпорядженням військового керівництва все моє майно, що перебувало на батьківщині, знищено, і я сам виселений в с. Червоний Яр Стародворянської волості Самарського повіту і губернії»³³.

Швидкий відступ російської армії та оперативна передислокація частин 8-ї армії в районі Рівного дозволили призупинити наступ австрійського війська. Генерал від кавалерії О. Брусилов, розуміючи, що наявними у його розпорядженні силами стримувати довго наступ австрійців не вдасться, вимагав від головнокомандувача Південно-Західним фронтом генерал-ад'ютанта М. Іванова підкріплення.

Генерал від кавалерії О. Брусилов розробив план контратаки ворога із залученням особового складу ХХХ і ХХХІХ армійських корпусів, 7-ї кавалерійської дивізії та 4-ї Залізної стрілецької

²⁹ Держархів Волинської обл., ф. 416, оп. 1, спр. 90, арк. 21.

³⁰ Там само, ф. 85, оп. 1, спр. 6, арк. 110.

³¹ ЦДІАК, ф. 1262, оп. 1, спр. 217, арк. 66.

³² Держархів Волинської обл., ф. 202, оп. 1, спр. 45, арк. 1.

³³ Там само, ф. 202, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

дивізії. Кінцевою метою контрнаступу визначено перенесення фронту на лінію річок Стир та Іква і відвоювання населених пунктів Луцьк і Рожище³⁴.

23 вересня 1915 р. у результаті контрнаступу 4-ї Залізної стрілецької дивізії генерала А. Денікіна на кілька днів було звільнено Луцьк. Ранковій атаці передував нічний артобстріл, який провів командир дивізії. Під час боїв за Луцьк 4-та Залізні стрілецька дивізія взяла в полон 158 офіцерів та 9 773 солдати австрійської армії. При цьому й сама значно постраждала, втративши близько 40% від свого складу.

Вдало проведена російським військом операція по захопленню Луцька та навколишніх територій схвилювала командування ворожих армій. Після оперативної наради було вирішено провести флангову атаку російських частин. Німецькі війська, які надходили з боку Ковеля, склали реальну загрозу правому флангу 8-ї армії. Тому головнокомандувач Південно-Західного фронту генерал-ад'ютант М. Іванов наказав відвести війська 8-ї армії на лінію Берестяни – Олика – Млинів.

Однак ця тактична схема генерал-ад'ютанта М. Іванова не спрацювала, оскільки великі сухопутні та кавалерійські сили не можливо було таємно перекинути на Волинському Поліссі. Тому командувач 8-ї армії змушений був діяти за обставинами поточного моменту. Щоб не дати німцям вклинитися у свій правий фланг і відірвати його від 3-ї армії, яка на той час входила до складу Західного фронту, генерал від кавалерії О. Брусилов змушений був розтягти правий фронт армії до Колок і далі до Кухоцької Волі³⁵.

За таких умов генерал від кавалерії О. Брусилов зумів переконати головнокомандуючого Південно-Західним фронтом у необхідності підсилення своєї армії. Отримавши 2-гу стрілецьку дивізію, він сформував XL армійський корпус і поставив перед ним завдання відвоювати у ворога м. Чорторийськ та залізничну станцію. У результаті вдало спланованої операції 14-та

німецька піхотна дивізія, яка стояла на лівому березі р. Стир від Рафалівки до Чорторийська, була повністю розбита. Під час цих боїв значно постраждала місцевість і населення навколо Ковеля, Чорторийська, Колок, Маневич. Зокрема, багато зруйнованих господарств залишилося в селах Білин, Колодії, Вовчок, Городок, Яблунька, Череваха. Майже повністю згорів Чорторийськ.

У результаті осінньої операції 8-ї армії генерала О. Брусилова фронт пішов на зимівлю по лінії Кременець – Дитятичі – Дубно – Перешів – Хромяково – Богуславка – Куликовичі – Чорторийськ – Більська Воля – Локниця³⁶.

Період бойового затишшя, яке настало з листопада 1915 р., за задумом головнокомандувача Південно-Західним фронтом генерал-ад'ютанта М. Іванова слід було використати для ведення збройної боротьби в тилу ворога, щоб не дати йому закріпитися на окупованій території. Він пропонував організувати мобільні партизанські загони на основі особового складу кінних дивізій. Основною перешкодою швидких маневрених атак стали лінії оборони ворога, які суцільною хвилею тяглися по усьому фронту і заглиблювалися в тил на 10–30 км. Подолати таку перешкоду непоміченим видавалося надзвичайно складно. Доводилося використовувати за проводжати нечисленних, які залишилися після евакуації та бойових дій, місцевих селян. Вони проводили партизанів через примерзлі болота, ліси, водні артерії, надавали іншу допомогу.

Зразком ведення партизанської кавалерійської війни може слугувати досвід командира 1-ї бригади Першої Донської козацької дивізії генерал-майора П. Краснова, який з осені 1915 р. практикував малочисельні за кількістю, однак ефективні за результатом, кавалерійські рейди в тил супротивника. У ході осінніх боїв кавалеристи генерал-майора П. Краснова несподівано для ворога розпочали бойову операцію в глибокому тилу в районі Ковеля. Розгромивши німецький штаб, вони захопили оперативні плани, секретне листування, знані трофеї³⁷.

³⁴ Соловійов О. Бойові дії на Волині в роки Першої світової війни // Науковий вісник ВДУ. Історичні науки. – 1998. – № 1. – С. 46.

³⁵ Брусилов А.А. Мои воспоминания. – Изд. четвертое. – М.: Воениздат, 1946. – С. 166.

³⁶ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів: Ін-т українознавства НАН України, 2000. – С. 187.

³⁷ Брусиловський прорив на Волині: факти, цифри, дати, документи, матеріали, карти, телеграми, мемуари, фотографії, раритети / упоряд. І. Пасюка. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2006. – С. 29.

Тактика використання кавалерійських загонів в тилу ворога на Волинському Поліссі виявила низку недоліків. Насамперед, це неможливість використовувати кінні загопи на відкритій і заболоченій місцевості. При переході у піший напад необхідно було десь залишити коней та потурбуватися про їх сховок.

Останньою військовою операцією 1915 р. став грудневий наступ військових підрозділів Південно-Західного фронту в районі Дубна, який завершився невдало. Австро-німецькому командуванню не вдалося досягнути своєї стратегічної мети – вивести Російську імперію з війни і воювати лише на Західному фронті. Росії не вдалося перевести війну на Балкани та змінити ситуацію в Сербії на свою користь.

Восени 1915 р. почастишали випадки порушення армійської та бойової дисципліни, збільшилася кількість злочинів різних видів. У війська Південно-Західного фронту надходить розпорядження штабу головнокомандувача фронтом: «Для боротьби зі збільшуваною злочинністю серед нижчих чинів армії, маючи на увазі умови військового часу Головнокомандувач визнав за необхідне дозволити військовим начальникам піддавати підлеглих йому нижчих чинів тілесним покаранням різками в дисциплі-

нарному порядку, надавши командирам полків право наказувати різками до 25 ударів, а командирам бригад – до 50 ударів»³⁸.

Разом з тим, стабілізація фронту та наступаюча зима спонукали австро-угорське і російське командування до створення суцільної лінії оборонних рубежів та фортифікаційних споруд по усій лінії протистояння. В залежності від стратегічної важливості та особливостей місцевості оборонні рубежі тягнулися на 5–9 км у глибину. Для їх спорудження були залучені місцеві жителі та використані матеріали цегляних і кам'яних будівель найближчих населених пунктів.

Можемо констатувати, що за два роки Першої світової війни на території Волинської губернії бойові дії розпочиналися двічі. В ході серпневого 1914 р. обстрілу прикордонних міст Російської імперії постраждали волинські міста – Володимир-Волинський, Радивилів, Дружкопіль, Волочиськ. Під час літньо-осінньої кампанії 1915 р. фронт безпосередньо встановився по території Волинської губернії. У західних волинських повітах йшли жорстокі, кровопролитні бої. Австро-Угорщиною були захоплені землі Луцького, Ковельського, Володимир-Волинського, частково Рівненського, Дубенського та Острозького повітів.

References

- Brusilov, A. (1946). *Moi vospominania*. Moskva: Voenizdat [in Russian].
- Demianiuk, O. Y. (2007). Zahidna Volyn: teatr bojovyh dij Pershoi svitovoi vijny. *Vijskovo-naukovyj visnyk – Military science bulletin*, 9, 49–62. [in Ukrainian].
- Demianiuk, O. Y. (2008). Persha svitova vijna na volynskomu Polissi. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Starovyhivshchuna z glybyny stolit.* (28), 357–360. [in Ukrainian].
- Denysiuk, V. (2001). *Litopys Kamin-Kashyrshchyny: istoryko-kraeznavchyy narys*. Lytsk: Nadstyria [in Ukrainian].
- Gavryliuk, T. (2009). Persha svitova vijna na Dubensheni. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Storinky voennoi istorii kraiu*, (30), 171–175. [in Ukrainian].
- Naumenko, A. (2009). Do istorii bojovyh dij na Volyni pid chas Pershoi svitovoi vijny. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Storinky voennoi istorii kraiu*, (30), 160–161. [in Ukrainian].
- Pasiuk, I. (Comps.). (2006). *Brusilovskij proryv na Volyni: zhyfry, daty, dokumenty, materially, karny, telegramy, memuary, fotografii, rarytety*. Lytsk: Tverdnyia. [in Ukrainian].
- Pater, I. (2000). *Soiuz vyzvolennia Ukrainy: problemy dergavnosti i sobornosti*. Lviv: I-t ukrainoznavstva. [in Ukrainian].
- Selskohoziastvennyye hroniki Volynskoj gubernii*. Yanvar 1915. Zhytomyr: Rabotnik. [in Russian].
- Solovjov, O. (1998). Bojovi dij na Volyni v roki Pershoi svitovoi vijny. *Naukovyj visnyk VDU – Scientific bulletin VGU*, 1, 46–50. [in Ukrainian].
- Solovjov, O. M. (2000). Mista Volyni u vyri frontovogo hyttia Velykoi Evropejskoi vijny. *Naukovyj visnyk VDU – Scientific bulletin VGU*, 1, 112–117. [in Ukrainian].
- Vlodarchyk, A. (1967). Vtikachi (bihenzhi) z ridnyh osel v 1915 r. *Litopys Volyni – Wolyn Litopys*, 9, 53–59. [in Ukrainian].
- Volynskie eparhialnye vedomosti*. (1915). 7. [in Russian].
- Zabrovarnyj, B. & Bernadskyj, B. (2003). Okremi problemy suspilno-politychnoi sytuazhii na Volyni v roki Pershoi svitovoi vijny. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Kovel i kovelchany*, (12), 304–306. [in Ukrainian].

³⁸ Держархів Рівненської обл., ф. 104, оп. 1, спр. 2, арк. 63.